

УДК (347.77+347.23).001.36

Р.Є. Еннан

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПРАВО ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

В умовах постіндустріального суспільства провідну роль у системі суспільного поділу праці відіграє інтелектуальна, творча діяльність, яка перетворюється на визначальну силу формування та розвитку людської цивілізації. Інтелектуальна діяльність є однією з форм життєдіяльності людини, сутнісною основою процесу створення інтелектуального продукту та відтворення інтелектуального капіталу. У сучасному світі інтелектуальна, творча діяльність набуває дедалі більшого значення в найрізноманітніших сферах людської діяльності. Від того, наскільки значним є інтелектуальний потенціал суспільства і рівень його культурного розвитку, залежить успіх вирішення поставлених перед ним соціальних та економічних проблем.

Проблеми правової природи та поняття інтелектуальної власності, особливостей регулювання відносин інтелектуальної творчої діяльності останнім часом досліджували російські та вітчизняні вчені – В.А. Дозорцев, О.В. Калятін, О.П. Сергєєв, Ю.Т. Гульбін, Н.М. Коршунов, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, Р.Б. Шишка, А.С. Довгерт, О.Д. Святоцький, Ю.Л. Бошицький, О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, Ю.М. Капіца, О.О. Штефан, О.М. Мельник та ін.

Наприкінці XVIII та XIX ст. панівною стала теорія права власності. Як згадувалось вище, виникнення терміна “інтелектуальна власність” пов’язують з французьким законодавством XVIII ст. та французьким пропріетарним підходом до авторських і патентних прав. За тих часів право власності здавалося найкращою конструкцією, яка б могла чітко визначити та забезпечити панування творця та право власника над результатом інтелектуальної діяльності, а також і забезпечити “святість та недоторканність” об’єктів інтелектуальної власності.

Однак подальший розвиток права інтелектуальної власності виявляв дедалі більше й більше відмінностей та суперечливостей між правом власності та правами на результати інтелектуальної діяльності. З часом появились філософські концепції, які розглядали авторське право як продовження та відображення особистості самого автора.

Інтелектуальна діяльність – це розумова (творча, духовна) праця людини в галузі науки, техніки, літератури, мистецтва, художнього конструювання тощо. Творча праця спрямована на створення та впровадження інновацій. Водночас її результатом є не лише новий інтелектуальний продукт, а й інтелектуальний розвиток самої особистості. Інтелектуальна діяльність втілюється і виявляється в певних результатах – інтелектуальних продуктах. Необхідно пам’ятати про те, що не всяка інтелектуальна діяльність є творчою працею, водночас будь-який творчий результат – продукт інтелектуальної діяльності.

Результати інтелектуальної діяльності, стосовно яких здійснюється правова охорона (які мають властивості охороноздатності), є об’єктами інтелектуальної

власності. До видів інтелектуальної діяльності належать: літературно-художня діяльність; науково-технічна діяльність та засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг. Специфіка відносин у сфері інтелектуальної власності полягає в тому, що вони стосуються інтелектуальної діяльності. Об'єктом цих відносин є результат творчої діяльності. Однак не кожний результат творчої діяльності може бути об'єктом зазначених правовідносин, а лише визначений законом. Самі по собі процеси розумової діяльності як такі знаходяться поза межами правового регулювання. У свою чергу, результати цієї діяльності, що містять елементи творчості, є об'єктами правового регулювання.

У широкому значенні під поняттям “інтелектуальна власність” необхідно розуміти права на результати інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, літературній та художній сферах. Цивільний кодекс України (ЦК) від 16 січня 2003 р. вперше нормативно закріпив визначення терміна “інтелектуальна власність”. Так, відповідно до ст. 418 ЦК України, під інтелектуальною власністю розуміється право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений ЦК України та іншими законами України.

Право інтелектуальної власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, використання та охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Право інтелектуальної власності в суб'єктивному розумінні – це право суб'єкта на володіння, користування та розпорядження належним йому відповідно до закону результатом інтелектуальної, творчої діяльності.

Необхідно сказати про те, що англо-американська система більш схильна розглядати право інтелектуальної власності як матеріальне право власності, а в романо-германській системі більшого поширення набуло визнання його специфічним правом на об'єкт інтелектуальної праці, який охоплює майнові та особисті немайнові права. У Російській Федерації достатньо сильною є традиція визнання прав інтелектуальної власності особливими, виключними правами.

На сьогодні в Україні стосовно цієї проблеми домінують дві основні концепції: інтелектуальних (виключних) прав і пропріетарний підхід. Серед українських вчених-правників не існує єдиної думки з приводу розуміння права інтелектуальної власності. Так, одні науковці розглядають права на результати інтелектуальної діяльності як право власності, інші ж вважають, що термін “інтелектуальна власність” є не більш ніж логічна абстракція стосовно сукупності виключних прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, а також прирівняних до них засобів індивідуалізації юридичних осіб, продукції, робіт та послуг.

Чинне національне законодавство також не трактує це питання однозначно. Так, законодавство про авторське право та суміжні права переважно визнає за авторами виключні права на використання, у той час коли законодавство про промислову власність більш тяжіє до визнання результатів науково-технічної творчості об'єктами права власності. Цивільний кодекс України (ЦК) від 16 січня 2003 р. використовує поняття “права інтелектуальної власності на об'єкти”,

виділяючи права особи на результати інтелектуальної, творчої та іншої діяльності, які охоплюють особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності.

Відповідно до ст. 419 ЦК України, право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. Перехід права на об'єкт інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. У свою чергу, перехід права на річ не означає переходу права власності на річ. Тобто право інтелектуальної власності – це одна категорія, а право власності на матеріальний об'єкт (виріб), у якому втілений твір, винахід, корисна модель тощо, – це зовсім інша категорія. Відповідно, суб'єкти права інтелектуальної власності – це одна категорія, а власники речей – це інша категорія суб'єктів права.

На нашу думку, правовий режим власності, який традиційно пов'язаний з тілесними об'єктами і включає правомочність володіння, користування та розпорядження цими об'єктами, не можна застосовувати до нематеріальних результатів інтелектуальної (розумової) діяльності. Право інтелектуальної власності є правом особливого роду, воно відрізняється від класичного права власності.

По-перше, існують два види абсолютного права: речове право, що опосередковує майнові відносини, і право інтелектуальної власності на ідеальні результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг. Зазначені види абсолютного права відрізняються як за об'єктами, так і за формами діяльності, у рамках якої вони виникають.

На відміну від фізичної праці, результатом якої зазвичай є речі, результатом інтелектуальної діяльності є втілений в об'єктивній формі продукт, який залежно від його характеру називають твором науки, літератури, мистецтва, винаходом або промисловим зразком. З кожним з цих результатів пов'язані особливі умови охороноздатності та використання, а також здійснення та захисту прав їхніх авторів.

По-друге, результати інтелектуальної діяльності на відміну від об'єктів речового права мають ідеальну природу. Як і будь-які нематеріальні об'єкти, вони не зазнають зношення чи амортизації, а можуть застарівати лише морально. Право інтелектуальної власності належить до нематеріальних цінностей. З одного боку, ці об'єкти мають ідеальну природу і є нематеріальними, однак з іншого боку вони можуть бути втілені у фізичні (матеріальні) предмети, які мають певну економічну цінність.

По-третє, у загальному розумінні право власності становить собою панування особи над річчю. У свою чергу, право інтелектуальної власності можна визначити також як панування особи над результатом інтелектуальної діяльності (приватноправова монополія). Однак така ніби подібність цих категорій не дає підстав вважати, що право інтелектуальної власності за своєю природою є різновидом права власності. Право власності є регулятором фізичного панування над річчю, відособлення цієї речі від інших речей. Об'єктом права інтелектуальної власності є результати творчої діяльності, які за своєю природою є нематеріальними. Ця обставина викликає необхідність особливого врегулювання

відокремлення об'єкта від необмеженої кількості суб'єктів, які можуть вільно його використовувати за умови відсутності такого врегулювання.

По-четверте, право власності спрямоване перш за все на забезпечення пачування особи над річчю, а заборона втручання третіх осіб у це право носить додатковий, забезпечувальний характер. Виключні (інтелектуальні) права на результати інтелектуальної діяльності в першу чергу спрямовані на відсторонення всіх третіх осіб від їх використання. Саме від цієї спрямованості й походить термін “виключні (інтелектуальні) права”.

По-п'яте, відрізняються також і способи набуття та припинення прав на результати інтелектуальної діяльності та права власності. Так, наприклад, щодо таких прав неможливо застосовувати набуття за давністю володіння, специфікацію, знищення тощо. Володілець має безстрокове та абсолютне право на матеріальний об'єкт, у той час коли виключне право на об'єкт інтелектуальної власності є строковим і в передбачених законом випадках може зазнавати обмеження.

По-шосте, виключне право на результат інтелектуальної діяльності обмежене в просторі, а право на творчий результат нерозривно пов'язане з особою творця. Отже, права на результати інтелектуальної діяльності мають територіальний характер. Це означає, що виключні (інтелектуальні) права, набуті на території однієї держави, не отримують автоматичного визнання на території іншої – на відміну від права власності.

По-сьоме, юридичний інструментарій, застосовуваний до захисту прав інтелектуальної власності, інший, ніж до захисту права власності. Так, наприклад, володілець права інтелектуальної власності не може вимагати його оречевлення, оскільки такої речі не існує.

І нарешті, право на результати інтелектуальної діяльності становить собою поєднання майнових та особистих немайнових прав. Ці групи прав у даному разі не є незалежними одна від однієї. Навіть при відчуженні матеріального носія об'єкта права інтелектуальної власності автор не втрачає з ним зв'язок, останній продовжує існувати у формі немайнового права автора. Тобто результат інтелектуальної діяльності ніколи повністю не виходить із сфери впливу його творця. Право на недоторканність твору тісно пов'язане з правом на переробку, право на обнародування твору, яке визнається як немайнове право, має властивості, притаманні майновим правам, тощо. Отже, не можна штучно виокремити особисті немайнові права з категорії прав на результати інтелектуальної діяльності, оскільки у своєму тісному зв'язку ці обидві групи прав виражають монополізм на продукти інтелектуальної праці.

Дуже слушною і цікавою є класифікація інтелектуальних об'єктів доцента О.А. Сурженко. Так, зокрема, автор зазначає, що існує відмінність між реальною та ідеальною природою речових та інтелектуальних об'єктів. Речові об'єкти мають тілесний вигляд і є цінними як такі, виходячи зі своїх тілесних властивостей. Інтелектуальні об'єкти, навпаки, цінні самі по собі як ідеальний ресурс, як певні досягнення людського інтелекту, який утримується на певних носіях. Тобто інтелектуальні об'єкти також можуть мати тілесний вигляд, але цінність

цих об'єктів становить не тілесна оболонка, а її насиченість інтелектуальним змістом.

При цьому кожному з інтелектуальних об'єктів притаманні свої особливі умови, які їх характеризують як такі. Ці умови стосуються охороноздатності, використання, здійснення та захисту. Так, про охороноздатність матеріальних речей взагалі не йдеться, і в правовому регулюванні питання правової охорони речових прав окремо не врегульовується. Поряд з їх позитивним регулюванням закон встановлює способи захисту речових прав. Використання інтелектуальних об'єктів і користування тілесними речами також різняться. Так, якщо використання деяких інтелектуальних об'єктів виступає насамперед передумовою виникнення самого права на них (права інтелектуальної власності), то користування річчю є однією з правомочностей власника, тобто є вже "післяправом". Крім того, існують розбіжності й в здійсненні прав на інтелектуальні та речові об'єкти і способи їх захисту. Цікавим є також те, що, існуючи в тілесному вигляді, інтелектуальні об'єкти сприймаються як певна єдність з тілесними, але одночасно є більшими за останні, бо вони виходять за його межі як у просторі, так і у часі. Крім того, істотно різняться їх правове регулювання, і, відповідно, різними є права на ці об'єкти.

Крім того, досить слушним є зауваження О.А. Сурженко щодо істотної різниці між процесами, які передують виникненню речових та інтелектуальних об'єктів, тобто можна засвідчитись у розбіжностях між фізичною та інтелектуальною працею. Так, фізична праця здійснюється з метою досягнення певного матеріального результату – виготовлення продукції, побудови чогось. Це може бути як періодична, так і разова діяльність, при цьому не має значення характер її мети – чи буде вона прибутковою, чи ні. Фізичною працею є й здійснення власником своїх правомочностей з володіння та користування річчю. У будь-якому разі наявним буде прогнозований бажаний матеріальний результат. Інтелектуальна праця передусім є розумовою, мисленою, духовною, творчою. Вона становить собою образ життя певних людей. Галузь її здійснення – це наука, література, мистецтво, дизайн, сфери технології тощо. Вона має як прикладне значення, тобто з втіленням у подальшому у виробництво, так і в чистому вигляді. Її здійснення може відбуватися як в процесі підприємницької діяльності, так і поза ним. При цьому важливим є те, що спонуканням до здійснення такої праці вважається сам творчий порив, а не матеріальні підстави, хоча безпосередньо мотивом її здійснення може бути й отримання доходу у вигляді гонорару, оплати за використання тощо. І нарешті, результатом фізичної праці є речі та послуги. У свою чергу, результатом інтелектуальної праці є її продукт, що іменується в залежності від його характеру твором науки, літератури, мистецтва, винаходом, промисловим зразком тощо.

Отже, на нашу думку, враховуючи чисельні істотні розбіжності між цими двома процесами, що передують створенню відповідно різних об'єктів, розбіжності в сутності, змісту та характеру цих двох видів діяльності (праці), різні результати такої діяльності (праці) тощо, необхідно вести мову про різний правовий режим речового права власності та права інтелектуальної власності (інтелектуальні права).

Необхідно також відмити той факт, що свого часу відомий німецький юрист Є. Пікар, намагаючись розробити нові підходи до законодавчого регулювання прав на результати інтелектуальної діяльності, запропонував доповнити класичну римську класифікацію прав четвертою категорією “інтелектуальних прав” (*jura in re intellectuali*), яка б охопила особливі права автора, а також права на винаходи, промислові зразки та товарні знаки. Є. Пікар вперше сформулював концепцію інтелектуальних прав, яка полягала в тому, що право інтелектуальної власності істотним чином відрізняється від права власності на речі, а тому є правом особливого роду, що не передбачено традиційним поділом прав на речові, особисті та зобов’язальні.

Крім того, окремі науковці-правники взагалі виступають проти використання самого терміна “інтелектуальна власність”, який, на їхню думку, не відображає сутності та природи цих відносин, пропонуючи використовувати термін “інтелектуальні (виключні) права” (В.А. Дозорцев). Між іншим у романо-германській системі більшого поширення набуло визнання права інтелектуальної власності специфічним правом на об’єкт інтелектуальної праці, який охоплює майнові та особисті немайнові права, тобто тут існує традиція визнання прав інтелектуальної власності особливими, виключними правами. Взагалі термін “інтелектуальна власність” у пандектній системі цивільного законодавства будь-якої країни носить умовний характер. Цей термін просто не є адекватним сутності правового явища – праву власності, адже в пандектній системі права не має місця “праву власності” на “безтілесні” об’єкти як “праву речовому”.

Таким чином, відмінностей та розбіжностей, на наш погляд, між правом власності та правом інтелектуальної власності набагато більше, ніж спільного, а щодо використання одного й того самого терміна “власність”, то це не про що не говорить, оскільки само по собі визначення “інтелектуальна власність” є умовною логічною конструкцією, яка вживається між іншим у законодавстві багатьох країн світу вже не одне століття.

Що ж стосується застережень окремих науковців-правників (О.А. Підпригора, О.О. Підпригора) щодо позбавлення творців права власності на їхні твори (у разі відмови від пропріетарного підходу до права інтелектуальної власності), то необхідно наголосити на тому, що виключні (інтелектуальні) права, виходячи з їх змісту, сутності та природи, жодною мірою не позбавляють авторів або творців права на об’єкт своєї інтелектуальної, творчої праці.

Думається, що такі побоювання та підходи окремих науковців викликані більшою мірою тим, що радянське законодавство взагалі не знало поняття інтелектуальної власності, оскільки воно суперечило радянській моделі використання результатів інтелектуальної діяльності, адже сам по собі термін “власність” був вилучений, оскільки приватної власності не існувало взагалі, вся сфера інтелектуальних прав була поділена на окремі інститути авторського та винахідницького права, а за первинними творцями визнавалися лише певні права на використання творів. Мабуть, саме тому із здобуттям незалежності та переходом до ринкової економіки звернулися перш за все до права власності, якого фактично не існувало за часів СРСР.

Чинне законодавство більшою мірою засновано на прагматичному підході щодо цього питання. Так, наприклад, у спеціальних міжнародних конвенціях у сфері інтелектуальної власності перевагу надано конкретним категоріям (авторські права, права на винаходи тощо), а само по собі словосполучення “інтелектуальна власність” розкривається через перелік об’єктів, права на які включено в обсяг цієї дефініції. Юридична природа цих прав, а також і визначення змісту поняття “інтелектуальна власність” міжнародним законодавством не встановлюється. Вбачається, що виокремлення права інтелектуальної власності в окрему четверту книгу ЦК України від 16 січня 2003 р. дозволяє вести мову про те, що все ж таки законодавець враховує особливу природу права інтелектуальної власності, його відмінність від права власності, адже чому б тоді просто не включити цей розділ до книги третьої ЦК України.

Враховуючи наявність відносно самостійної сукупності норм та інститутів права інтелектуальної власності, що регулюють сферу однорідних суспільних відносин за допомогою специфічних методів правового регулювання, можна говорити про становлення сьогодні в системі національного права України нової самостійної комплексної галузі права – права інтелектуальної власності.

Її комплексний характер обумовлений низкою підстав, зокрема, на застосування таких методів правового регулювання відносин, як диспозитивний, імперативний, метод заохочення, метод автономії та рівності сторін тощо. Тобто юридичний інструментарій, який застосовується при регулюванні суспільних відносин у галузі інтелектуальної, творчої діяльності, не обмежується методами правового регулювання, притаманними цивілістичним наукам. Крім того, ця галузь права представлена відносно самостійними інститутами, кожен з яких має свої особливості, зумовлені специфікою самих об’єктів права інтелектуальної власності.

Отже, з огляду на вищезазначене, можна сказати, що право інтелектуальної власності – це самостійна комплексна галузь права, яка перебуває на стадії свого формування, становить собою сукупність норм права, які регулюють суспільні відносини, пов’язані зі створенням об’єктів права інтелектуальної власності, а також набуттям, здійсненням та захистом права на ці об’єкти.

Хочеться виразити сподівання, що врешті-решт подальший розвиток наукових досліджень про природу та сутність права інтелектуальної власності приведе до обґрунтування певної єдиної концепції прав на інтелектуальну власність, що дасть змогу, зокрема, привести чинне законодавство України до єдиної уніфікованої термінології в цій сфері.

Література

1. Право інтелектуальної власності: Академічний курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 672 с.
2. Дроб’язко В.С., Дроб’язко Р.В. Право інтелектуальної власності: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.
3. Інтелектуальна власність: Навч. посіб. / За ред. П.М. Цибульова. – К.: УкрІНТЕІ, 2006. – 276 с.
4. Право інтелектуальної власності: Наук.-практ. коментар до Цивільного кодексу України / За заг. ред. М.В. Паладія, Н.М. Мироненко, В.О. Жарова. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 432 с.

5. Підпригора О.А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності України: Навч. посіб. – К., 1998.
6. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 431 с.
7. Коссак В.М., Якубовський І.Є. Право інтелектуальної власності: Підручник. – К.: Істина, 2007. – 208 с.
8. Право інтелектуальної власності: Академічний курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / За ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 696 с.
9. Волицький Ю.Л. Право інтелектуальної власності: Навч. посіб. – К.: Логос, 2007. – 488 с.
10. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации. – М.: Статут, 2003. – 416 с.
11. Шишка Р.В. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. – Х., 2002. – 368 с.
12. Близнец И.А. Вопросы интеллектуальной собственности: Сб. науч. тр. – М., 2004. – 496 с.
13. Интеллектуальная собственность (исключительные права): Учеб. пособие / Под ред. проф. Н.М. Коршунова. – М., 2006. – 576 с.
14. Калятин О.В. Интеллектуальная собственность (исключительные права): Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2000. – 480 с.
15. Мельник О.М. Проблеми охорони прав суб’єктів інтелектуальної власності в Україні. – Х., 2002. – 362 с.
16. Пиленко А.А. Право изобретателя. – М.: Статут, 2001. – 688 с.
17. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник. – М., 2004.
18. Спасибо-Фатеева І.В. Лекції по праву інтелектуальної власності. – Х., 2003.
19. Управління інтелектуальною власністю / За ред. П.М. Цибульова. – К., 2005. – 448 с.
20. Конох М.С., Хрідочкін А.В. Основи інтелектуальної власності: Навч. посіб. – Дніпродзержинськ, 2008. – 189 с.
21. Драпак Г.М., Скиба М.Є. Основи інтелектуальної власності: Навч. посіб. – К., 2007. – 156 с.
22. Судариков С.А. Интеллектуальная собственность. – М., 2007. – 800 с.
23. Жаров В.О. Право інтелектуальної власності в системі права України. – К., 1005. – 108 с.
24. Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика: Наук.-практ. вид. у 4-х т. / За заг. ред. О.Д. Святоцького. – К., 1999. – Т. 1. Право інтелектуальної власності.
25. Гальперин Л.Б., Михайлова Л.А. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа // Сов. гос. и право. – 1991. – № 12.
26. Близнец И., Леонтьев К. Интеллектуальная собственность и исключительные права // Интеллектуальная собственность. – 2002. – № 6.
27. Сурженко О.А. Интеллектуальні об’єкти // Часопис цивілістики. – 2006. – Вип. 2. – С. 19-22.

УДК 347.628.42(477)

А.О. Овчатова-Редько

ПОНЯТТЯ “ФАКТИЧНОГО” ШЛЮБУ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Зростання соціального значення так званого “фактичного шлюбу”, який нині існує поряд із шлюбом офіційним (ст. 74 Сімейного кодексу України), неоднозначне ставлення до цього “шлюбу” зумовлює доцільність дослідження не лише відповідних відносин, але і їх генезису, що дасть можливість встановити тенденції в цій галузі.

Публікації з цієї проблематики мають, як правило, загальний характер [1; 2; 3; 4] і до того ж у переважній більшості виконані на іншому законодавчому та